

DOI 10.17234/SocEkol.31.1.3
UDK 316.334.2
321.7-026.412
323.38:316.75
316.75

Pregledni članak
Primljeno: 13. 03. 2021.
Prihvaćeno: 25. 03. 2021.

PIKETTYJEVO SHVAĆANJE IDEOLOGIJE I IMPLIKACIJE „PASIVNE REVOLUCIJE“

Tonči Kursar i Andrej Jelušić

Tonči Kursar
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
Lepušićeva ulica 6, 10 000 Zagreb
e-mail: tkursar@fpzg.hr

Andrej Jelušić
RTL Hrvatska d.o.o.
Krapinska 45, 10 000 Zagreb

Sažetak

Autori istražuju Pikettyjevo shvaćanje ideologije na temelju njegove knjige „Kapital i ideologija“ (2020). Pokazuje se da on ideologiju shvaća kao samostalnu silu u povijesti. Osnovna je teza članka da kod Pikettyja nema kritičke političke teorije „prijelaznog razdoblja“ pa ne može uvjerljivo objasniti zašto kriza „hiperkapitalističke ideologije“ od 2008. naovamo ne vodi izravno u političku i ideologijsku transformaciju kojoj se nada (tzv. „participativni socijalizam). To se može razjasniti Gramscijevim shvaćanjem krize i pasivne revolucije. Pokazuje se da „transformizam“ (Gramsci) u krizi kapitalizma obnavlja osnovni konsenzus, ali da donja i niža srednja klasa nemaju previše utjecaja na „reorganizaciju države“. Zapravo te su klase danas više potaknute da sudjeluju u „platformskom populizmu“ (Morozov), nego u Pikettyjevom projektu stvaranja deliberativne „pravedne demokracije“. Taj populizam nastoji demokratizirati (a zapravo komercijalizirati) što je više moguće područja ljudskog djelovanja. S druge strane, postoje znakovi da će mainstream ljevica ići tragom onoga što Gramsci naziva (progresivni) cesarizam. Posrijedi je „polemičko-ideologijska formula“ kojoj treba, prije svega, politička akcija kako bi se iznova postigla „minimalna društvena homogenost“ (Monod) kao pretpostavka održivije demokracije. Autori pokazuju da ipak ima dokaza da je Pikettyjevo shvaćanje ideologije primjenjivo u suvremenoj politici.

Ključne riječi: Antonio Gramsci, demokracija, ideologija, pasivna revolucija, Thomas Piketty

1. UVOD

Nakon knjige *Kapital u 21. stoljeću* kojom nas je statistički precizno informirao o šokantnom rastu nejednakosti kao posljedici tendencije da „akumulirana bogatstva iz prošlosti umnažaju kapital brže nego što rastu proizvodnja i plaće“ (Piketty, 2014:677),¹

¹ Po objavljivanju hrvatskog izdanja *Kapitala u 21. stoljeću* i kod nas se razvilo zanimanje za Pikettyja. Tako su se pojavile uglavnom skeptične interpretacije / recenzije od kojih se mogu izdvojiti one koje potpisuju

Thomas Piketty se odlučio za novi intelektualni pothvat s jednako naglašenim ambicijama. Napisao je *Kapital i ideologiju* (2020), još opsežniju knjigu (preko tisuću stranica) koja (multidisciplinarnom) „historijskom analizom“ ustanovljuje da upravo ideologija tvori svaki „poredak nejednakosti“ i stoga je najodgovornija za ovaj današnji („hiperkapitalistički poredak“). On se time vraća na prethodnu knjigu u kojoj je napisao: „Povijest nejednakosti ovisi o predodžbama ekonomskih, političkih, socijalnih aktera o tome što jest, a što nije pravedno, o odnosima snaga među tim akterima i o kolektivnim izborima koji iz tog proizidu“ (Piketty, 2014:33). Takav je tvorbeni postupak uspostave „režima nejednakosti“, po njemu, na djelu (barem) od feudalnog razdoblja do inačica „vlasničkog društva“ (npr. današnjeg „hiperkapitalizma“) što pokazuje i širokim geografskim zahvatom (osim zapadnih zemalja, istražuje npr. Indiju, Kinu i druge države). U svemu tome Marshall Steinbaum (2020) pronalazi metodologiju koja „spaja suvremenu empirijsku analizu sa širokom političkom osjetljivošću starije tradicije političke ekonomije“. Drugi recenzenti i komentatori knjige tvrde kako je posrijedi „povijest gotovo svega“ (Davies, 2020) odnosno „povijest svijeta i teorija povijesti“ (Kwak, 2020). Paul Krugman (2020) dodaje da je Piketty postavio „obrise velike teorije nejednakosti, koja bi se mogla opisati kao Marx okrenut naglavačke“. Za njega je knjiga, međutim, u konačnici „razočaranje“ s „puno zanimljivih ideja i analiza, ali se one gube u silnom opsegu dvojbena povezanog materijala“ (Krugman, 2020). Isto važi i za njezinu osnovnu ideju koja mu nije pretjerano razvidna što, kako kaže, „ne može biti dobro“. Gvozden Flego (2020) je autor detaljne recenzije u kojoj se kritički distancira te ne mijenja stav ni nakon Pikettyjevog prijedloga da se „iscrpljeni hiperkapitalizam 21. stoljeća treba zamijeniti ‘participativnim socijalizmom’“. Kako Piketty inzistira da se „svaki društveni poredak gradi na dvoznačnoj ideologiji; ona određuje institucionalnu strukturu poretka, opravdava i čini uvjerljivima socijalne razlike“, Flego upravo u tome nalazi osnovu za kritiku upozoravajući da je Piketty nedovoljno „ideologičan“. U knjizi se, naime, „ne može pronaći teorijska razrada zašto neki poredak koristi svoje legitimacije i etablira odgovarajuće institucije, a ne neke druge“ (Flego, 2020). Povrh toga, Flego drži da je Pikettyjevo inzistiranje da „nejednakosti među ljudima nisu ekonomske, nego ideologijske prirode, „intelektualistička redukcija stvarnosti na ideologiju“ (Flego, 2020). S druge je strane Steinbaumu (2020) najvažnije upravo to što je pretežiti naglasak stavljen na ideologiju, jer nam Piketty tako „daje do znanja da je potrebna politička i ideološka revolucija“. To naravno ne znači da će promjena i nastupiti jer sve to „nije isto što i njezino ostvarenje“. O ideologiji slično misli i James Kwak (2020) koji tvrdi da iz Pikettyjeve knjige proizlazi da je „vrijeme zrelo za novu viziju društva“. Stoga je otvoreni za njegove nešto konkretnije prijedloge, primjerice, ideju „socijalnog federalizma“. Kad je riječ o samom načinu političke promjene, barem za SAD, „režim nejednakosti neće se promijeniti sve dok jedna od stranaka ne stane u obranu ekonomske pravde i 99%, a ne hiperkapitalizma i 1%“ najbogatijih ljudi. Gotovo je sigurno da to, kako

Kristijan Kotarski (2014) i Srećko Horvat (2014) kao i znanstveni radovi Marka Grdešića (2015) te Ivora Alatarasa Pende (2015). Sustavnu analizu knjige objavio je i Nenad Bakić (2014) na *Eclectici*.

Kwak kaže, „neće biti Republikanska stranka“. Tako dolazimo do možda i najvažnijeg problema, budući da nije dovoljna samo precizna dijagnoza i određenje političkog cilja nego treba imati barem razmjerno jasan plan kako ga praktično-politički ostvariti. Na tom problemu Flego (2020) ustvari zaokružuje svoju kritiku tvrdeći da je najveća Pikettyjeva poteškoća to što je „iz politike izgnao djelotvorne strasti, interese, moć [...]“. Posljedično bi njegovi prijedlozi mogli ostati politički marginalni.

Upravo će to biti predmet našeg istraživanja. Mi, naime, držimo kako Piketty možda posjeduje „teoriju svega“, ali ona zasigurno ne uključuje političku teoriju² koja bi „kri- tički“ (ako ne i „dijalektički“) tretirala prijelazno razdoblje (vidjeti: Buci-Gluksman, 1979:208). Za takvu je teoriju to razdoblje „proces“ odnosno „specifična posljedica zadanog povijesnog odnosa i ‘ravnoteže snaga‘“ (Buci-Gluksman, 1979:208).³ Kad je posrijedi formulacija „prijelazno razdoblje“, uvodimo je jer Piketty vjeruje kako je važeći „poredak nejednakosti“ („hiperkapitalizam“) na zalasku te da se nalazimo u razdoblju koje može dovesti do uspostave pravednijeg poretka, po mogućnosti onog koji on naziva „participativni socijalizam“. U tom ćemo smislu, kao prvo, pokazati osnovne elemente Pikettyjevog shvaćanja ideologije koje se, iako on to izričito odbija, dijelom može pove- zati s Marxom (i Gramscijem⁴). Nakon toga ćemo se kratko usredotočiti na Pikettyjevu analizu dviju ključnih vlasničkih ideologija, socijaldemokratske i hiperkapitalističke. Prva je gotovo nestala, a druga je fazi povlačenja. Da bismo objasnili zašto je tako uvest ćemo Gramscijevo shvaćanje krize te posebno njegov pojam pasivne revolucije. I napo- sljetku pokazat ćemo kako se Pikettyjev prijedlog „pravedne demokracije“ suočava s konkurencijom „na terenu“ i to u obliku digitalnih platformi koje nude „demokratiza- ciju“ gotovo svega. Osim toga, kako ćemo vidjeti, čini se da danas iz recikliranog oblika demokracije temeljenoj na regeneraciji srednje klase više nisu isključeni ni različiti oblici gramscijevskog „cezarizma“. Pokazat ćemo završno da Pikettyjevo shvaćanje ideologije može pronaći svoje mjesto u postojećim političkim odnosima, ali (zasad) u razmjerno „kontroliranim“ uvjetima.

2. PIKETTYJEVO SHVAĆANJE IDEOLOGIJE

Na početku treba reći da Pikettyjevo shvaćanje ideologije nije izvedeno iz pripadajuće literature o toj temi nego je riječ o „osebujno poimanoj ideologiji“ (Flego, 2020). To bi značilo da oni koji očekuju Pikettyjevu upućenost u teoriju ideologije kao svojevrstne teorije privida (vidjeti: Marx i Engels, 1979a) ne trebaju posezati za njegovom volumi-

2 Iz nama suprotne teorijske perspektive Kotarski (2014) upozorava da Piketty u knjizi *Kapital u 21. stoljeću* ima problema s političkom teorijom, jer ne uvažava dovoljno političko-institucionalnu dimenziju postojeće nejednakosti. Osim toga, Pikettyjevo rješenje (progresivno oporezivanje) može, po njemu, biti politički kontroverzno odnosno stvoriti više štete nego koristi (u smislu smanjenja „ekonomske učinkovitosti“) (Ko- tarski, 2014:131).

3 U tom smislu Buci-Gluksman smatra da, u kontekstu interpretacije Gramscija, smisleno razmatranje stanja pasivne revolucije zahtjeva „političku teoriju prijelaza“ (Buci-Gluksman, 1979:208).

4 Antonio Gramsci (1891.-1937.) bio je, uz Lukácsa, vodeći marksistički teoretičar 20. stoljeća.

noznom knjigom. Ako netko misli da se, možda, njegovo viđenje ideologije temelji na „materijalnoj egzistenciji“ kao kod Louisea Althussera (1994:125), što bi značilo da je „zaodjenuta objektivnim statusom“ (Rancière, 2011:151), isto će se nemalo razočarati. I naposljetku, nema onda previše smisla od njega tražiti da promišlja ideologiju na tragu onoga što Marx naziva fetišizam robe koji funkcionira s „mnogo metafizičkih mudrovanja i teoloških istančanosti“ (Marx, 1976:163; vidjeti: Eagelton, 1991:85; Žižek, 1994:15). Pikettyjevo shvaćanje ideologije, kao „skupa ideja i diskursa koji opisuju na koji bi se način društvo trebalo strukturirati“ (Piketty, 2020:3), naizgled je neutralno, ali ga se, daljnjim čitanjem knjige, može povezati s onim što Eagelton smatra „diskurzivnim poljem u kojem se samoproglashene društvene sile sukobljavaju i sudaraju u vezi s pitanjem reprodukcije društvene moći kao cjeline“ (1991:29). Spomenuta „osebujnost“ pojavljuje se kad Piketty izražava što zaista misli o statusu ideologije.

Temeljne su Pikettyjeve postavke izvedene u uvodnom dijelu knjige u kojem ustvrđuje da „tržišta, natjecanje, profit i zarada, kapital i dug [...] stranci i domaći – ništa od toga ne postoji kao takvo“ (Piketty, 2020:7). Uvijek je, u tom slučaju, riječ tek o „socijalnim i povijesnim konstruktima koji uvelike ovise o pravnim, fiskalnim, obrazovnim i političkim sustavima koje ljudi svjesno prihvaćaju i pojmovnim definicijama koje oni odabiru za uporabu“ (Piketty, 2020:7). Konceptije društvene pravde svakog društva nastaju „putem relativne političke i ideološke moći suprotstavljenih skupina i diskursa“ (Piketty, 2020:7). Piketty naglašava da „ova relativna moć nije isključivo materijalna; ona je isto tako intelektualna i ideološka“ (Piketty, 2020:7). Što samo znači da su „u povijesti ideje i ideologije važne“ (Piketty, 2020:7). Time se, s jedne strane, suprotstavlja konzervativnom argumentu da je nejednakost zapravo prirodna stvar. S druge strane, Piketty odbacuje i marksizam koji inzistira da „stanje ekonomskih snaga i odnosa određuje nadgradnju društva na uglavnom mehanički način“ (Piketty, 2020:7). Nasuprot marksizmu, uvjeren je da je „područje ideja, političko-ideološki sfera, uistinu autonomno“ (Piketty, 2020:7). Time nas samo želi podsjetiti da postoji „mnogo načina na koje možemo organizirati vlasničke odnose“ odnosno da je ključno „iznijeti alternative“ što „može biti korisnije u transcendiranju kapitalizma nego da se jednostavno prijete njegovim razaranjem bez objašnjenja što bi došlo poslije njega“ (Piketty, 2020:8).

Svoju uvjerenost u samostalnost ideja on ilustrira primjerom vladavine socijaldemokratske koalicije nakon Drugog svjetskog rata. Ona, naime, nije bila toliko stvar „izbornih, institucionalnih ili stranačkih koalicija“ nego je „bitka vođena i dobivena na prije svega na idejnom bojištu“ i to ponajprije u SAD i Velikoj Britaniji (Piketty, 2020:36). Stoga Piketty ne gubi nadu i najavljuje da su i dalje „moguće mnoge transformacije“ budući da su spomenute države „80-ih godina pokrenule ukidanje sustava progresivnih poreza“ (2020:454). Dokaz za to nalazi u Velikoj Britaniji gdje je „ključ za uvođenje progresivnih poreza bio uspostavljen društvenim borbama koje su počele proširenjem prava glasa u ranom 19. stoljeću“ (Piketty, 2020:454). Kad je riječ o dolasku Roosevelta na vlast u SAD-u (1932.), Piketty, shodno svojem metodološkom stavu, drži da je „intelektualna podloga za uvođenje dalekosežnog sustava progresivnog oporezivanja postavljena daleko prije toga“ (2020:456).

To što Piketty tvrdi, čini se, vodi ga tamo kamo nije htio ići. Po svemu sudeći, zaobilaznim putem ide Marxu i to prema njegovom spisu *Predgovor za prilog kritici političke ekonomije* (Marx i Engels, 1979b). U tom spisu Marx inzistira da „treba uvijek razlikovati materijalni prevrat u ekonomskim uvjetima proizvodnje [...] od pravnih, političkih, religioznih, umjetničkih ili filozofskih, ukratko, od ideoloških oblika u kojima ljudi postaju svjesni toga sukoba i borbom ga rješavaju“ (Marx i Engels, 1979b:700). Tu se, kako vidimo, ideologija ne shvaća pretežno kao iluzija, kako je prije napisano u *Njemačkoj ideologiji*.⁵ U shvaćanju ideologija Marx ih prestaje razmjerno striktno povezivati sa subjektivnim, tj. iluzijama i zauzima stav da one zadobivaju „objektivni status samo ako se misle unutar klasne borbe“ (Ranciére, 2011:151) koja se odvija u spomenutim „ideologijskim oblicima“.⁶ Treba reći da Piketty, naravno, ne govori o klasnoj borbi nego o „pučkim mobilizacijama i društvenim borbama“ (Piketty, 2020:468). Neovisno o tim nemalim razlikama, Pikettyjev je konačni sud da je preobrazba povijesno, a i danas „posljedica kriza i njihovih interakcija s novim idejama i društvenim i političkim borbama“ (2020:463). Tako htio, ne htio približava se Marxu (barem na temelju spomenutog pasusa iz *Predgovora*), ali i Gramsciju koji kaže da je „nadgradnja [...] teren na kojem određene društvene skupine postaju svjesne svoga vlastitog društvenog bića [...] svojih vlastitih zadataka“ (Gramsci, 1979:59).⁷ Gramsci je, naime, rezolutni kritičar historijskog materijalizma jer tvrdi da potrebu da se „svaka politička i ideološka promjena prikazuje i izlaže kao neposredni izraz struktura“ treba „teorijski pobijati kao primitivni infantilizam“ (Gramsci, 1979:55). Štoviše, same političke ideologije „nisu arbitrarne nego stvarne povijesne činjenice“ i, po Gramsciju, potrebno ih je srušiti (Gramsci, 1979:58). Međutim, to se ne čini „zbog nekih moralnih razloga nego upravo iz razloga političke borbe [...] da se jedna hegemonija sruši i uspostavi druga, kao neophodan moment rušenja prakse“ (Gramsci, 1979:58-59). Sad ćemo razmotriti stanje „nadgradnje“ kod Pikettyja, a onda ćemo uvesti Gramscijevo shvaćanje krize i pasivne revolucije.

3. SUVREMENA IDEOLOGIJSKA SITUACIJA, KRIZA I PASIVNA REVOLUCIJA

Kad je posrijedi ideologijsko stanje, Piketty drži da je naše vrijeme obilježeno razdobljem od 1914. do 1945. Tada je, naime, došlo do „duboke i rapidne transformacije“ kojoj je teško naći pandan u „povijesti nejednakosti“ (Piketty, 2020:416). U tom razdoblju donosile su se političke odluke koje su težile „smanjenju društvenog utjecaja privatnog vlasništva [...] putem eksproprijacije vlasništva, nacionalizacijom poduzeća [...] smanjenjem javnog duga inflacijom, visokim porezima na privatno bogatstvo“ (Piketty, 2020:416). Ukratko, na djelu su bile eksproprijacije, nacionalizacije i mješovita ekono-

⁵ Za shvaćanje ideologije u tom djelu, vidjeti: Rehmann (2017:26-33).

⁶ Vidjeti: Egelton, 1991:80.

⁷ Bogdanić objašnjava da će Gramsci „svoje pozitivno vrednovanje ideologije zasnovati upravo na proširenom čitanju tog Marxovog pasusa“ (2018:115).

mija. Piketty ustvrđuje da su „politički sustavi svih zapadnih demokracija bili strukturirani oko klasnog konflikta između ljevice i desnice i političke rasprave s fokusom na redistribuciju“. Naime, progresivni su porezi, sa stopama od 70-80% na najveće dohotke / bogatstvo, sve do 80-ih godina „igrali ključnu ulogu u reduciranju nejednakosti u 20. stoljeću“ (Piketty, 2020:416).

Iako se smatralo da je taj tip konflikta trajan, pokazalo se da je ova „struktura odražavala posebni historijski moment i bila posljedica specifičnih socioekonomskih i političko-ideoloških uvjeta“ (Piketty, 2020:869). Politička struktura počela se mijenjati tako što su stranke ljevice postupno „postale stranke obrazovanih (‘brahmanska ljevica’); što je birač više obrazovan, vjerojatnije je da će glasati za ljevicu“ (Piketty, 2020:869).⁸ Štoviše, od početka 90-ih stranke lijevog centra aktivno su promovale „liberalizaciju protoka kapitala bez regulacije, obveznog dijeljenja informacija i zajedničke porezne politike (čak i na europskoj razini)“ (Piketty, 2020:870). To je navelo radničku klasu da prestane glasati za (formalno) lijeve stranke čime je postupno stvoreno „plodno tlo za antiimigrantsku retoriku i ukorjenjivanje starosjedilačke ideologije“ (engl. *social-nativism*) (Piketty, 2020:871). Piketty smatra da je ta ideologija započela svoj pohod uglavnom nakon pada Berlinskog zida, a pogodovali su joj neuspjeh socijaldemokracije, postkomunizam i postkolonijalizam. Kad je riječ o istočnoj Europi treba uzeti u obzir da je tamo kapitalizam dao tek „polovični rezultat“ (Piketty, 2020:645) što je nemali dio tamošnje populacije povezano s ideologijom „društvenog starosjedilaštva“. U istočnoj se Europi, kao posljedica tog procesa, razvila „specifična političko-ideološka situacija“: „mnogi ljudi osjećaju da su platili cijenu za nepromišljena obećanja nekadašnjih komunističkih i socijalističkih revolucionara i općenito su skeptični prema svakome tko ostavlja dojam da bi još jednom težio sličnim fantazijama“ (Piketty, 2020:646). Piketty smatra da će društveno starosjedilaštvo kao politički pokret posvuda jačati sve dok se ne osmisle sveobuhvatne redistributivne politike „jer je malo vjerojatno da će se predomisliti one klase koje su u nepovoljnom položaju“ (2020:861). U tom se smislu nada da bi Europska unija mogla biti globalni pokretač promjena tako što bi „utjelovila alternativu svom trenutnom projektu koja bi bila izgrađena na jednostavnim i transparentnim mjerama socijalne i fiskalne pravde“ (Piketty, 2020:861).

Kako je poznato, Piketty raspolaze mnogim činjenicama⁹ koje nas trebaju uvjeriti da u konačnici trebamo prijelaz u poredak „istinskog participativnog i internacionalističkog socijalizma temeljenog na socijalno-federalističkoj političkoj strukturi i novoj kooperativnoj globalnoj ekonomiji“ (2020:1034). Budući da on vjeruje kako je „važeca ideologija globalizacije [...] u krizi i ulazi u prijelaznu fazu“ (Piketty, 2020:1033) trebamo

8 To je bilo najočitije na predsjedničkim izborima 2016. kada je „od birača s doktoratom (2% biračkog tijela) njih 75% glasalo za demokratsku kandidatkinju Hillary Clinton, dok je manje od 25% glasalo za republikanac Donalda Trampa“ (Piketty, 2020:810). Piketty ističe da to „nije bio hir intelektualaca koji su iznenada napustili Republikansku stranku, jer nije uspjela odabrati primjerenog kandidata“ nego „prije vrhunac strukturne evolucije započete prije pola stoljeća“ (2020:810).

9 Za problem „faktičnosti“ kod Pikettyja, vidjeti: Flego, 2020.

razmotriti ulogu krize u njegovoj koncepciji „prijelazne faze“. Piketty kaže: „kad se dođe do odlučujuće točke, ovisno o vrsti raspoloživih ideja, neki se poredak može opredijeliti za jedan ili drugi smjer odgovarajući na mobilizacijske kapacitete različitih skupina i diskursa koji se spore“ (2020:605).¹⁰ Iz toga je vidljivo da mu nedostaje kritička politička teorija prijelaznog razdoblja, jer je jedino što nudi tvorba (progresivnog) javnog mijenja koje bi se u konačnici opredijelilo za spomenuti politički cilj.

Cjelovitije shvaćanje krize i političku teoriju „tranzicije“ možemo pronaći kod Gramscija. Za uvodno razumijevanje krize u Gramscijevom opusu treba navesti njegovo polazište: „Na određenoj točki svojega povijesnog života socijalne grupe se odvajaju od svojih tradicionalnih stranaka, to jest više ne priznaju tradicionalne stranke u danoj organizacijskoj formi i određene ljude koji ih sačinjavaju, predstavljaju i njima rukovode, kao vlastiti izraz svoje klase, ili frakcije klase. Kada dođe do tih kriza, neposredna situacija postaje delikatnom i opasnom jer je polje otvoreno za nasilna rješenja, za djelovanje mračnih sila koje predstavljaju ljudi od providenja ili karizmatički ljudi“ (Gramsci, 1979:138). Kad je posrijedi kriza koju Gramsci naziva „organskom“ riječ je o onoj koju je „nemoguće nadzirati, prije svega zato što je tako široka i duboka; njezini su razmjeri takvi da kvantiteta prelazi u kvalitetu“ pa je ona „organska, a ne više konjunkturalna“ (Gramsci, 2007:366). To bi značilo da je došlo do „povećanja broja konfliktnih točaka i da ‘dezintegrativno’ subjektivno djelovanje dovodi u pitanje opću ravnotežu sustava, njegove pravilnosti i automatizme i posljedično preuređuje odnos između prigodnog i permanentnog“ (Filippini, 2017:98). Dakle, njome su „osporeni sami temelji građanske vladavine“ i onda više nitko ne dvoji da vladajući sustav radi isključivo na „zaštiti akumulacije kapitala u rukama vladajuće klase“ (Thomas, 2009:145).

Takvo stanje ne može nastati bez urušavanja legitimnosti poretka koje je zapravo kriza hegemonije: „ako je vladajuća klasa izgubila konsenzus [...] to prije svega znači da su se mase odvojile od svojih tradicionalnih ideologija“ (Gramsci, 1971:275-276; vidjeti: Filippini, 2017:99; vidjeti: Kursar, 2020:240-241). Sve u svemu, kriza je stanje „interregnuma“ u kome ne manjka „morbidnih simptoma“ (Gramsci, 1971:276). U vezi s pitanjem o prijelazu iz prigodne u permanentnu krizu, Gramsci smatra da nije najvažnija „težina proturječnosti koje su na djelu, čak ni važnost zahvaćenog područja, nego snaga alternativnih subjektivnih snaga koje izazivaju postojeći poredak“ (Filippini, 2017:96). Nasuprot tome, Piketty uopće nema „alternativnu političku snagu“ odnosno bilo kakav subjekt promjene, nego se oslanja na (prosvjetiteljsku) moć javnosti koja bi trebala biti dovoljno utjecajna da kritična masa čovječanstva (ponajprije je zainteresiran za EU) pravilno izabere u trenutku krize.

Piketty isto tako, naglašava da metodologijski ne vjeruje u tzv. „događaj“ jer bi to bilo, kako kaže, „potpuno rigidno i deterministički“ (2020:464). S tim u vezi propituje utjecaj Prvog svjetskog rata na uvođenje progresivnog oporezivanja. Njegovi podaci ukazuju

10 Shvaćanje krize kod njega nije sasvim jasno jer nam ne govori ništa o etimologiji te riječi ili različitim inačicama shvaćanja krize. O tome, vidjeti: Koselleck, 1987.

da je 20-ih godina prošlog stoljeća došlo do „naglog rasta progresivnog oporezivanja“ i pita se bi li to bilo moguće bez tog rata (Piketty, 2020:462). U svom odgovoru smatra da se Prvi svjetski rat „može vidjeti kao glavni događaj, koji je otvorio različite putove“ (Piketty, 2020:463). Isto tako upozorava da su važni i drugi događaji kao npr. Oktobarska revolucija i Velika industrijska (gospodarska) kriza. Stoga mu se isprva nada da ima „smisla razmišljanje da bi svaka financijska kriza slična onoj iz 1929. mogla biti dostatna da potakne političke promjene nalik New Dealu, čak i da nije bilo rata“ (Piketty, 2020:466). Za Oktobarsku revoluciju Piketty kaže kako je „natjerala kapitalističke elite da radikalno promjene svoje stavove o redistribuciji bogatstva i poreznoj pravdi, posebno u Europi“ (2020:466). Njegov je konačni zaključak da su takve krize, ipak, samo „endogene prekretnice koje su odraz dubljih uzroka“, kao što su, primjerice, „društvene nejednakosti i napetosti u predratnim europskim društvima“ (2020:464). Stoga drži da „kraj vlasničkog društva treba zahvaliti ponajprije političko-ideološkoj transformaciji“ kao „posljedici kriza i njihovih interakcija s novim idejama i društvenim i političkim borbama“ (Piketty, 2020:468).

S druge strane, Gramsci sve formulira na jasnijem shvaćanju krize kao pojave na koju ne utječu ni vrijeme niti događaji: „Mogli bismo reći da ne postoji početak krize [...] nego jednostavno točno vrijeme izraženijih ‘manifestacija’“ (Gramsci, 1995:219, prema Filippini, 2017:91). S tim u vezi treba reći da Gramsci smatra da je kapitalizam nezamisliv bez krize i da je ona uvijek prije „proces“ nego „događaj“, ali i da njezini „korijeni [...] nisu sami dovoljni da objasne njezin daljnji razvoj“ (Filippini, 2017:91). Gramscijevo shvaćanje „trajne krize“ kapitalizma zapravo se može povezati s jednim od Koselleckova tri modela krize. Posrijedi je njegov drugi model za koji on koristi Schillerov diktum „Svjetska je povijest svjetski sud“ odnosno shvaćanje da se „Sudnji dan [...] uvijek i stalno ostvaruje“ (Koselleck, 1987:58-59). Njime se implicira da je tu ključan „pojam procesa“: „svaka je situacija podjednako ozbiljno uobličena za donošenje odluke“ (Koselleck, 1987:58-60). Slijedom Gramscijeveg procesnog shvaćanja krize „potraga za početnim događajem ili onim što ju je pokrenulo“ može nas „neizbježno zavarati“ (Filippini, 2017:91).

Kako Piketty nema posebno teorijsko objašnjenje političkih tijekova nakon svjetske gospodarske krize (2008.), nego nastoji nalaze različitih politologijskih i sociologijskih istraživanja uskladiti sa svojim mišljenjem, referirat ćemo se na Gramscijev pojam „pasivne revolucije“. Pojam je preuzeo od Vicenza Cuoca koji je njime opisao revoluciju u Napulju 1799. Međutim, Cuocova pasivna revolucija nije za Gramscija „bila drugo nego polazna točka zato što se koncepcija posvema modificirala i obogatila“ (Gramsci, 1979:166; vidjeti: Thomas 2009:146). Gramsci ga naime povezuje s „općom problematikom tranzicije koju je Marx uveo u tekstu *Predgovor za prilog kritici političke ekonomije*“ (Buci-Glucksmann, 1979:207). Razmatrajući pitanje „prijelazne faze“ Gramsci je stava da se „pojam pasivne revolucije mora rigorozno izvesti iz dva osnovna načela političke znanosti: 1. Da nijedna društvena formacija ne iščezava dokle god produktivne snage, koje su se u njoj razvile, imaju još mjesta za neko progresivno kretanje; 2. da društvo sebi ne postavlja zadatke za rješenje kojih nisu se još razvili nužni uvjeti“ (Gramsci,

1979:165). Treba reći kako se Gramsci nastoji kloniti „svakog mehanicističkog i fatalističkog ostatka“ koji obično uključuje čitanje spomenutog Marxovog teksta (Gramsci, 1979:166; vidjeti: Buci-Glucksmann, 1979:208). Svoje shvaćanje „pasivne revolucije“ koristi za interpretaciju *Risorgimenta*, a kasnije ga povezuje s drugim pojmovima kao što su „pozicijski“ odnosno „manevarski rat“. Polazi od stava da ako se u „svakom povijesnom događaju gotovo uvijek pojavljuju slične situacije“ onda bi se iz „toga moglo izvući kakvo opće načelo političke znanosti i vještine“ (Gramsci, 1979:168). Primjerice, to što su neki nakon 1848. napuštali *Stranku akcije* kako bi se priklonili pristašama Cavoura „progresivno je mijenjalo kompoziciju umjerenih snaga“, a s druge je strane „osiromašivalo Mazzinijev pokret“ (Gramsci, 1979:168). To Gramsci naziva „početnom fazom [...] pojave koja će se kasnije nazvati ‘transformizam’“ (1979:168). Pouka koju izvlači iz političkog odnosa Cavour-Mazzini jest da „svaki član dijalektičke oporbe mora nastojati biti potpuno angažiran da baci u borbu sve vlastite političke i moralne ‘zalihe’ i da se samo tako može postići stvarna nadmoć“ (Gramsci, 1979:169). Time dolazimo do odlučujućeg mjesta za shvaćanje pasivne revolucije jer se snage „teze“ razvijaju „do točke u kojoj će uspjeti unijeti jedan dio same antiteze“ i „upravo u tome sastoji se pasivna revolucija ili revolucija-restauracija“ (Gramsci, 1979:169). Ta je točka mjesto u kojoj „manevarski rat“ postaje „pozicijski“, a Gramsci sugerira da se to dogodilo revolucionarne 1848., ali i 1871. Pojam pasivne revolucije javlja se i u kontekstu onog što Gramsci zove „amerikanizam“ i „fordizam“ koji označavaju prijelaz „od starog ekonomskog individualizma u planiranu ekonomiju“ odnosno uspostavljanje „novih mehanizama akumulacije financijskog kapitala temeljene izravno na industrijskoj proizvodnji“ (Gramsci, 1971:279). U svim tim procesima „‘podređenim’ se klasama mora ‘manipulirati’ kako bi služili novim ciljevima“ (Gramsci, 1971:279).

Osim navedenih primjera pasivna se revolucija može koristiti u analizama velikih kriza u kojima se donjim klasama ne nudi više od „reformizma“ pa i „konzervativizma“. Tome smo svjedočili od svjetske gospodarske krize 2008. kada je početni zamah različitih građanskih inicijativa i pokreta razmjerno brzo „neutraliziran“, tj. podređen moći države odnosno volji „buržoaskog bloka“. ¹¹ Stoga ne iznenađuje da je „navodno starosjedilačka vlada kao što je Trumpova prihvatila poreznu politiku koja je slična onoj navodno više internacionalističke vlade, kao što je Macronova, pokazuje da su se političke ideologije i prakse u značajnoj mjeri približile“ (Piketty, 2020:889). Učinak pasivne revolucije vidljiv je i na intervencijama središnjih banaka: „monetarne politike, izbjegavajući najgore, ostavile su dojam kako šire strukturne promjene u društvenim, fiskalnim i ekonomskim politikama nisu bile neophodne“ (Piketty, 2020:699). Razloge treba tražiti u tome što, kao i u prethodnim fazama modernizacije kapitalizma, „transformizam isto tako djeluje kao filter novih zahtjeva društva koje se mijenja“ (Filippini, 2017:117). Treba imati na umu da taj fenomen „promiče“ i interese donjih klasa, ali samo kako bi se održala ravnotežu sustava: „transformizam obnavlja osnovu konsenzusa države, bez ugrožavanja

¹¹ Piketty je pojam „buržoaski blok“ preuzeo od B. Amablea i S. Palombarinija (2020:797).

strukture moći, izbjegavajući *istovremeno* uključiti mase u, Gramscijevim riječima rečeno, reorganizaciju države“ (Filippini, 2017:117).

4. DEMOKRACIJA I „TRANSCENDIRANJE KAPITALIZMA“

Kako se Piketty želi predstaviti i kao svojevrсни ideolog „prijelaznog razdoblja“ daje procjenu stanja postojećih institucija kako političkih tako i onih ekonomskih (2020:454). Za njega, u tom smislu, nema dvojbi: „jasno je da je cijela poslijeratna politička struktura rascjepa i sustav izbornih koalicija u opasnosti od kolapsa“ (Piketty, 2020:774). Takvom je stanju dodatno doprinijelo stvaranje onog što Piketty naziva „brahmansko-trgovački duo“, tj. „buržoaski blok“ koji je tu da „pomiri brahmansku ljevicu s trgovačkom desnicom“ (2020:797). Iako među njima postoje razlike važnije je to što su obje skupine „privržene postojećem gospodarskom sustavu i važećem tipu globalizacije koja u konačnici služi interesima i intelektualnih i ekonomskih, odnosno financijskih elita“ (2020:773). Te se elite, prema Pikettyju, slažu da „što donje klase manje izlaze na izbore, to je višim klasama lakše održavati njihovu moć“ (2020:774). Budući da on ne odstupa od neke vrste (ponajprije participativne) demokracije, svjestan je da to ne mora biti blagotvorno jer postoji „rizik da će to potkopati legitimnost izbora i samog političkog poretka, otvarajući put nasilnoj revoluciji i autoritarnoj vladi“ (2020:774).

Ako za trenutak zanemarimo one koji su, po njemu, kreirali sadašnje stanje (elite, tj. bogati), neposredna su opasnost za demokraciju, čini se, donje klase koje su ostale „nezbriunate“ posljednjih četrdesetak godina. Piketty nas stoga podsjeća na tzv. pužadiste koji su 50-ih godina prošlog stoljeća s pozicija sitno-vlasničkog populizma napadali francuske vlade da se, neovisno o njihovom ideologijskom predznaku, „nisu brinule za male neovisne proizvođače“ (2020:772). Stvari su dodatno pogoršale sve vrste ljevičarskih stranaka koje su, reklo bi se, imale modernističku fiksaciju na (plaćeno) radništvo što je sve manje odgovaralo političkim, ekonomskim i kulturnim prilikama. S tim u vezi Piketty doduše primjećuje da su gotovo sve one tijekom 20. stoljeća težile „uvjeriti samozaposlene male poduzetnike da im oni ne namjeravaju štetiti i da ih se ljudi umjerenog bogatstva ne moraju bojati“ (Piketty, 2020:769). Međutim, kako nisu bile pretjerano uvjerljive u tome, „među samozaposlenima ostala je snažna sumnja prema socijalistima i komunistima i to je nepovjerenje ostalo do dan danas“ (2020:769). Samo za ilustraciju, kad je u pitanju porez na dohodak, ljevica je „mnogo više favorizirala radništvo na plaći od samozaposlenih“ (Piketty, 2020:770). Piketty ističe da su radnici zadobili takav status kod ljevice jer su se „socijalisti i komunisti“ vodili „činjenicom da su samozaposleni mahom bili previše skloni umanjivati svoj prihod što radnici na plaći nisu mogli“ (2020:772). Kako bilo, današnja srednja klasa različitih predznaka sve je manje zadovoljna postojećim liberalno-demokratskim sustavom što za njega već ima niz krajnje nepovoljnih posljedica.

Piketty stoga nudi plan da bi se prevladala ta neodrživa situacija. Radi se ideji „participativnog socijalizma“ što može biti sporno s obzirom na tradicionalno negativan stav srednje klase („neopropertarijanizam“) prema svakom spominjanju socijalizma. Što se tiče njegove uporabe riječi socijalizam, on smatra da ona „u 21. stoljeću još zaslužuje da

je rabimo kako bismo evocirali tu tradiciju, čak ako nastojimo ići onkraj nje“ (Piketty, 2020:970). Ovo potonje se ipak mora učiniti ako se želi „prevladati najuočljivije deficite socijaldemokratskih odgovora u prošla četiri desetljeća“. Participativni socijalizam bi, po njemu, trebao biti ideologija „novog univerzalnog egalitarizma“ koja „počiva na društvenom vlasništvu, obrazovanju i zajedničkom znanju i moći“. U okviru te nove lijeve ideologije Piketty prvo definira „pravedno društvo“ kao „ono koje dopušta svojim članovima najširi mogući raspon temeljnih dobara“ (2020:967). Ta su dobra obrazovanje, zdravlje, pravo glasa i participacija i to „što je cjelovitije moguće u različitim oblicima društvenog, kulturnog, ekonomskog, civilnog i političkog života“. Pritom se ponajviše treba voditi računa o onima koji ne uživaju te pogodnosti, mada on naglašava da se ne radi o ideji apsolutne jednakosti. Kako bi se stvari u vezi s nejednakosti barem donekle razriješile, Piketty inzistira na deliberaciji koja je „i cilj i sredstvo“ (2020:968). Osim toga, Piketty relativno često koristi formulaciju „transcendiranje kapitalizma“ što bi značilo uspostavu „pravednog vlasništva“: „istinsko društveno vlasništvo nad kapitalom putem šire raspodjele moći unutar poduzeća, i drugo, da vlasništvo nad kapitalom postane privremeno, primjenom progresivnih poreza na velika bogatstva i korištenjem prinosa za financiranje univerzalne zaklade koja bi tako promicala stalnu cirkulaciju vlasništva“ (2020:972). Naposlijetku, tu je i pitanje „pravednih granica“ koje su za njega, u početku, kontradiktorne, jer s jedne strane imamo slobodan protok kapitala, roba i usluga, a s druge strane nacionalne granice država unutar kojih, recimo, suvereno odlučujemo. Rješenje se nalazi u tome da „treba zamijeniti postojeće trgovinske sporazume onim mnogo ambicioznijima koji će teži promicanju jednakog i održivog razvoja“ (Piketty, 2020:1023). Kad je posrijedi demokracija on vjeruje u uspostavu „pravedne demokracije“ što znači da je njen postojeći (parlamentarni) model dio problema rastuće nejednakosti (vidjeti: Piketty, 2020:1017). Stoga treba izazvati velike promjene političkih sustava kako bi se spriječilo da „financijski, ekonomski interesi mogu imati golemi utjecaj na politički proces izravno financirajući stranke i kampanje ili neizravno, putem medija, savjetodavnih organizacija ili sveučilišta“ (Piketty, 2020:1017). Njegov su prijedlog „vaučeri za demokratsku jednakost“ (vidjeti: Piketty, 2020:1018). Funkcija je ovih vaučera da „promiču participativnu i egalitarističku demokraciju“ odnosno podupiru političke opcije koje imaju razmjerno male izgleda na izborni uspjeh (Piketty, 2020:1019). Ostvarenje njegovog prijedloga „pravedne demokracije“ moguće je unutar modela socijalnog federalizma koji možda najbolje sažima Kwak (2020): „[Model] kombinira ekonomsku pravdu i prekograničnu suradnju te ekonomski poredak koji prihvaća ideje jednakog investiranja u obrazovanje svake mlade osobe, radničku participaciju“. Zapravo se radi o tome da se europski prostor oblikuje za „demokratsku deliberaciju i odlučivanje u kojem bi bilo moguće prihvatiti jake mjere za fiskalnu, socijalnu pravdu te brigu o okolišu“ (Piketty, 2020:900). To je, po njemu, jedini način na koji se može omogućiti „transcendiranje identitetskih razlika i izgradnja Europe na socioekonomskoj osnovi“ (Piketty, 2020:645).

Postavlja se pitanje u kojoj mjeri stvari idu smjerom koji predlaže Piketty s obzirom da je na djelu stanje „pasivne revolucije“? Ako želi predložiti novi oblik demokratskog sustava

onda se čini da ne idu u posebno dobrom smjeru. Tome u prilog svjedoči postojanje demokratizacijskog diskursa koji je, čini se, daleko praktično-politički prodorniji i javno zastupljeniji od onog koji Piketty predlaže. Razloge za to, čini se, treba tražiti u razmjerno raširenoj i poticanoj percepciji da je digitalna tehnologija osnova „demokratizacije“ koja će civilizirati [...] primitivne ostatke ranije, prijedigitalne civilizacije“ (Morozov, 2021). Digitalne se platforme, primjerice Uber i Airbnb,¹² tako prikazuju kao „revolucionarna, remetilačka sila iz Silicijske doline“ koja je „obećala ‘demokratizirati’ ovo ili ono – prijevoz, smještaj, uredski prostor – i to brzo“ (Morozov, 2021). Taj se diskurs zapravo naslanja na tvrdokorne postavke iz ranih 90-ih godina o „tendenciji izjednačavanja demokracije i slobodnog tržišta“ na što je ukazala Ellen M. Wood (1995:235). Sve to, po našem sudu, odražava potrebu da se poredak i dalje percipira kao promicatelj interesa nezadovoljne (uglavnom donje) srednje klase. Gramsci bi rekao da time snage „teze“, tj. vladajuće klase „kako ne bi bile ‘transcendirane’ u dijalektičkoj opreci“, nastoje „apsorbirati tzv. predstavnike antiteze“ u čemu se nalazi istinski „sadržaj pasivne revolucije“ (Gramsci, 1971:110). To nastojanje završava u „platformskom populizmu“ koji, kako smo vidjeli, opstaje na „demokratizaciji – svega“ (Morozov, 2021).

Osim pokreta za takvu „demokratizaciju“ postoje i druga ideologijsko-politička kretanja koja ocrtavaju zbiljske mehanizme u „prijelaznom razdoblju“. Ako dalje slijedimo Gramscija onda možemo zamijetiti kako se danas nastavljaju razvijati politički oblici „cezarizma“ kao „polemičko-ideološke formule“ (Gramsci, 1979:150). U tradicionalnijoj političkoj teoriji cezarizam se koristi u smislu pojma „cezaristička diktatura“ (Nemmann, 1974:199). To je povezano s Gramscijevom uporabom pojma cezarizam („diktatura bez hegemonije“¹³). Po njemu, „cezarizam“ nastaje „u situaciji koju karakterizira ravnoteža snaga s katastrofičnom perspektivom“ (Gramsci, 1979:149). Treba naglasiti da se smisao ovog fenomena povijesno mijenjao kao i da može biti „napredan“ i „reakcionaran“. Ukratko, Gramsci (1979:154) pokazuje da „cezarizam“ „posebno može računati na slabost antagonističke napredne snage“ i da je više „policijski nego vojni“ fenomen. Međutim, u pogledu samog njegovog oblika, Gramsci je zapravo fleksibilan jer smatra da „može postojati cezarističko rješenje i bez Cezara“ (1979:150). To znači da taj fenomen opstoji i „bez jedne velike, herojske ličnosti“ budući da može funkcionirati u obliku partije, ili neke koalicije sve dok jamči svojevrсни „kompromis“ (Gramsci, 1979:150; vidjeti: Seymour, 2012). Primjeri za to su, u posljednjih desetak i više godina, naoko različiti fenomeni kao što su Macronova vladavina, dugovječna koalicija CDU / CSU-a i SPD-a u Njemačkoj, kratkotrajna vlada Marija Montija u Italiji u

12 Nedavno je takav slučaj onaj *GameStop*-a kad su mali dioničari kupovinom dionica te kompanije značajno naštetili investicijskim fondovima (tzv. *hedge fond*) koji su se kladili na njezinu propast (vidjeti: Kostanić, 2021). Slučaj je analizirao i Morozov koji tvrdi da su tu „mnogi očarani retorikom ‘demokratizacije’ koja je pratila uspon jeftinih internetskih brokerskih platformi“ (2021). Takva je platforma u ovoj priči Robin Hood čiji su utemeljitelji „do iznemogla ponavljali kako je njihova misija ‘demokratiziranje financija’: stvaranja sigurnih financijskih instrumenata koji će običnim ljudima burzovna ulaganja učiniti trivijalno lakim i jeftinim“ (Morozov, 2021). Morozov to sve drži „iluzijom demokracije“.

13 Prema Buci-Glucksmann, 1979:231.

vrijeme tzv. Velike industrijske (gospodarske) krize do današnje talijanske vlade Marija Draghija itd.¹⁴

Jedan oblik progresivnog „cezarizma“¹⁵ izgleda da dolazi do političkog izražaja u SAD-u donošenjem Zakona o američkom planu oporavka (engl. *American Rescue Plan Act – ARPA*) u ožujku 2021. koji daje golemi novčani poticaj stanovništvu (1,9 bilijuna dolara). Posrijedi je ne samo poticaj ubrzanju izlaska iz gospodarske i pandemijske krize nego najava kraja „politike štednje“ (vidjeti: Sirota i sur., 2021) jer će taj zakon „mnogima bitno olakšati život i istovremeno signalizirati političku i ekonomsku promjenu u smislu ostvarenja javnog blagostanja“ (Thier, 2021). Kako će u tome veliku ulogu imati vlada „Amerikanci će vidjeti konkretan utjecaj vladinih olakšica na svoj život što će dalje nagrizati vjerodostojnost antisocijalne ideologije“ (Thier, 2021). Može li se taj razvoj događaja uklopiti u našu tezu o nastavku stanja pasivne revolucije? Po svemu sudeći, odgovor je potvrđan. Naime, iako se taj zakon uglavnom u početku tumačio kao ogroman uspjeh progresivne politike ostaje dojam da su „zakonodavci pomno isključili glavne inicijative koje bi fundamentalno izmijenile ekonomiju“ (Sirota i sur., 2021). Slijedom toga možemo zaključiti da je posrijedi novi prilog fenomenu „transformizma“ (Gramsci, 1979:168) koji, osim ponuđenih olakšica za donje klase, „ima vrlo malo od onog što smanjuje hegemoniju korporacija nad našim životima, [ili] traži da se bogati nečeg odreknu [odnosno] da mijenja odnos između rada i kapitala“ (Sirota i sur., 2021). Iako spomenuti zakon izaziva jako različite ideološke reakcije, sasvim je sigurno da njegov glavni promotor Joe Biden, kao predsjednik SAD-a, ne predstavlja pobjedu „neke oblika demokratskog, egalitarnog i internacionalnog socijalizma“ (Piketty, 2020:818) što bi bio sukob političko-ideološke promjene koju Piketty potiče. Drugo, Piketty smatra da takve promjene „mogu biti brze“ (2020:454). Takav je stav posljedica manjkavosti njegove koncepcije kad je riječ o teoriji prijelaznog razdoblja koja ne uzima previše u obzir „dijalektiku između povijesnog bloka i institucionalnih formi“ (Buci-Gluksmann, 1979:210). Izvjesno je stoga da bi se spomenuto razdoblje, na Pikettyjevu žalost, moglo prilično oduljiti.

Kad govorimo o primjeru spomenutog zakona pokazuje se da je hegemonija neoliberalizma¹⁶ (u Gramscijevom smislu) već neko vrijeme povijest. Kraj te hegemonije dogodio

14 Budući da „pasivna revolucija“ donosi i veliko nesnalaženje nižih klasa u vezi s pokretanjem vlastitog političkog projekta (vidjeti: Thomas, 2009:157), Monod (2014) je pokušao tome (teorijski) doskočiti. Razvio je tezu o „karizmi jednakosti“ i pokazao da se „naprednjačka politička karizma“ uvijek povezuje s napretkom socijalno ugroženih. Primjer mu je Roosevelt kojeg su, s desnog dijela američkog političkog spektra, nerijetko nazivali diktatorom. Za Monoda takva percepcija ne mora biti sporna ako vodi k postizanju „minimalne društvene homogenosti“ koja je neophodna da bi demokracija bila održiva. Stoga takvo političko djelovanje „pozitivno prekoračuje tržišnu normativnost [...] sukladno [...] stanju materijalne bijede“ (Monod, 2014:204). Izvjesno je da neka vrsta progresivne „diktature“ (npr. vladavina predsjedničkim ukazima) ne bi bila posve isključena ako je posrijedi propadanje društvene osnove demokracije i ubrzane klimatske promjene (posebno ako ju je moguće legitimirati kroz postojeće ustavne mehanizme).

15 Doduše, po svemu „bez Cezara“, ali Gramsci, kako smo prije vidjeli, „dopušta“ i tu mogućnost.

16 Zanimljivo da Piketty u ovoj knjizi iz 2020. gotovo ne koristi riječ „neoliberalizam“ osim na stranici 469.

se još 2008., ali je većini građana trebalo još neko vrijeme da „otvoreno pitaju [...] zašto svi trebaju [...] plaćati financijske pronevjere male skupine bogatih elita“ (Springer, 2018:623). Međutim, ako je ta hegemonija minula to ne znači da su prestali i svi njezini „hegemonijski običaji“. Primjerice, spomenute „demokratizacije“ koje zapravo „naturaliziraju“ tržišne sile i posljedične nejednakosti [što] je opće mjesto unutar i među državama“ (Piketty, 2020:642). Ako razmišljamo idemo izvan Gramscijevog nauka, slično nalazimo kod suvremenih teoretičara kao što su, primjerice, Slobodian i Plehwe. Oni smatraju da one (tj. neoliberalne) koji su uglavnom oblikovali postojeći „poredak nejednakosti“ nikad ne treba podcijeniti jer „shodno kontekstu, iznova promišljaju politike, iskazuju sposobnost za improvizaciju te su skloni fleksibilno reagirati“ (Slobodian i Plehwe, 2020:6). S tom bi se tvrdnjom složili Peck i suradnici (2018) koji također ističu da neoliberalizam¹⁷ od početka ima upravo „fleksibilni credo“. Stoga oni promiču uporabu pojma „realno postojeći neoliberalizam“ kojim se naglašava da je „neoliberalizam prešao put od avangardnog političkog projekta do ukorijenjenog načina regulacije“ (Peck i sur., 2018:4). Ovo potonje Pikettyja ne oduševljava, ali kad je posrijedi ARPA vjerojatno nema ništa protiv da „ljeвица [...] prihvati tu djelomičnu pobjedu onakvom kakva ona jest i vraški se nastavi boriti za još više“ (Thier, 2021).

5. ZAKLJUČAK

Premda Pikettyju uvjerljivo pokazao da je sadašnja faza kapitalizma na zalasku, mi dokazujemo da on nema odgovarajuću političku teoriju koja može objasniti „prijelazno razdoblje“ kao pretpostavke socio-ekonomske formacije koja će uslijediti. Jedino što Piketty u tom smislu nudi je koncepcija ideologija po kojoj one nastaju „odozdo“ te postaju vladajuće nakon dugotrajnih rasprava unutar kritičke javnosti. Kao odgovor na deficite njegovog shvaćanja pribjegli smo svojevrsnom kritičkom pa i dijalektičkom određenju elemenata „prijelazne faze“ odnosno onog što se u njoj zbiva. U tom smislu primijenili Gramscijev pojam pasivne revolucije kao i njegovo shvaćanje krize. Po svemu sudeći, ti dijelovi Gramscijevog učenja mogu prikladnije tumačiti krizu političkog konsenzusa koji je formiran oko onog što Piketty naziva „hiperkapitalizmom“ kao ključne „vlasničke ideologije“ današnjice. Pojam pasivne revolucije, nadalje, pokazuje kako se snage poretka mogu prilagoditi novonastaloj situaciji prihvaćajući dio programa političkih snaga koje mu se protive. Time donje klase doduše sudjeluju u nastajanju novog političkog konsenzusa, ali tako da interesi vladajućih klasa ne mogu biti ozbiljno dovedeni u pitanje. Za razliku od Pikettya, Gramsci nadalje uključuje postojanje političkog subjekta koji je alternativa postojećoj vladajućoj klasi odnosno uvjet je za razrješenje nastale „organske krize“. Piketty, naime, računa tek na blagotvorno djelovanje kritički

¹⁷ Za tumačenje neoliberalizma, vidjeti: Kursar, 2020:230-236.

¹⁸ Pikettyjeve ideje nisu naišle na pretjerano odobravanje akademske publike. O tome reprezentativno govori rasprava na portalu ideje.hr (vidjeti: Ivanković, 2020). Za sustavnu razradu osnovnog tona te rasprave, vidjeti: Puhovski, 2020.

orijentirane javnosti koja je ključna da se u određenom trenutku donese ispravna odluka glede krize. Gramsci ima prednost u odnosu na Pikettyja i u generalnom shvaćanju krize budući da je vidi kao pojavu koja nije pretjerano vezana uz dimenziju vremena odnosno neki posebni događaj nego je, usporedivo sa jednim od Koselleckovih shvaćanja krize, razmatra „procesno“. Piketty ostaje vezan za ideju krize koja ubrzava „političko-ideološke transformacije,“ i htio to, ili ne, vremensko određenje krize.

Kad je u pitanju sam ideološki program, Piketty je ponudio „participativni socijalizam“ koji uključuje ideju univerzalnog egalitarizma i „pravedne demokracije“. Međutim, u političkoj stvarnosti njegovim se idejama ispriječila doktrina i praksa „platformskog populizma“ (vidjeti: Morozov, 2021) koja predstavlja digitalnu inačicu koncepcije izjednačavanja demokracije i tržišta. To je razmjerno popularan pokušaj mobilizacije donjih klasa na programu „demokratizacije“, a zapravo proširenja baze srednje klase uz korištenje digitalnih aplikacija. Neovisno o njenom novom tehnolojskom okviru pokazuje se da je opet riječ o inačici pasivne revolucije koja kao „demokratizacija“ neće ugroziti vladajuće klase.

Druga pojava koja odstupa od Pikettyjevih planova je nastajanje onog što je moguće, prema Gramsciju, nazvati „progresivni cezarizam“. Primjer takvog cezarizma je pobjeda Joea Bidena na predsjedničkim izborima 2020. u SAD-u koga nitko ne smatra „participativnim socijalistom“. Međutim, time je ipak otvoren put (za tamošnje prilike) izrazito redistributivnim zakonskim prijedlozima što ostavlja dojam da su ideološko-političke „tranzicije moguće“ (Piketty, 2020:454). Iako to predstavlja stanovitu potvrdu Pikettyjevih teza,¹⁸ treba znati da nakon stanovitog odstupanja hegemonijske ideje (neoliberalizma) ostaju njeni „hegemonijski običaji“. Osim toga, prije proglašenja bilo kakve pobjede treba vidjeti, s obzirom na procedure američke demokracije, u kojoj će mjeriti ti progresivni zakoni uopće zaživjeti. Svi su izgledi da bi i to mogla biti još jedna u nizu pasivnih revolucija.

LITERATURA

- Altaras Penda, P. (2015). Pikettyjevo fiskalno rješenje za društvenu nejednakost – od statističke analize do ideologije. *Politička misao : časopis za politologiju*, 52(3): 161-184.
- Althusser, L. (1994). Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation). U: Žižek, S. (ur.), *Mapping Ideology* (str. 100-140). New York, NY: Verso.
- Bakić, N. (2014). O Pikettyju. *Eclectica*, 2. kolovoza 2014. URL: <https://eclectica.hr/2014/08/02/o-pikettyju/> (23.03.2021.)
- Bogdanić, L. (2018). Oktobar 2018: revolucija, diktatura proletarijata i hegemonija u Lenjina i Gramscija, U: Mikulić, B. i Žitko, M. (ur.), *Filozofije revolucija i ideje novih svjetova* (str. 98-126). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Buci-Glucksman, C. (1979). State, Transition and Passive Revolution. U: Mouffe, C. (ur.), *Gramsci and Marxist Theory* (str. 207-236). London: Routledge and Kegan Paul.
- Davies, W. (2020). Capital and Ideology by Thomas Piketty Review - If Inequality is Illegitimate, Why Not Reduce It. *The Guardian*, 19. veljače 2020. URL: <https://>

- www.theguardian.com/books/2020/feb/19/capital-and-ideology-by-thomas-piketty-review-if-inequality-is-illegitimate-why-not-reduce-it (31.01.2020.)
- Eagelton, T. (1991). *Ideology: An Introduction*. London: Verso.
- Filippini, M. (2017). *Using Gramsci: A New Approach*. London: Pluto Press.
- Flego, G. (2020). Što je prešutio Piketty? Gvozden Flego analizira njegovu knjigu, *Jutarnji list*, 15. veljače 2020. URL: <https://novac.jutarnji.hr/novac/rasprave-i-rjesenja/sto-je-presutio-piketty-gvozden-flego-analizira-njegovu-novu-knjigu-9979372> (31.01. 2021.)
- Gramsci, A. (2007). *Prison Notebooks*. New York, NY: Columbia University Press.
- Gramsci, A. (1979). *O državi*. Beograd: Radničke novine.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. New York, NY: International Publishers.
- Grdešić, M. (2015). Piketty, ekonomija i sociologija. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 12(1): 115-132.
- Horvat, S. (2014). Kako čitati Pikettyja. *Portal Novosti*, 8. prosinca 2014. URL: <https://www.portalnovosti.com/kako-citati-pikettyja> (20.03.2021.)
- Ivanković, Ž. (2020). Piketty, sudbina socijaldemokracije i alternative u doba nejednakosti. *Ideje*, 29. listopada 2020. <https://ideje.hr/piketty-sudbina-socijaldemokracije-i-alternative-u-dobu-nejednakosti> (23.03.2021.).
- Koselleck, R. (1987). Neka pitanja o istoriji pojma krize. U: Mihalski, K. (ur.), *O krizi* (str. 54-65). Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Kostanić, M. (2021). Gamestop: vrijedna lekcija ali ne i politički model. *Bilten*, 1. veljače 2021. URL: <https://www.bilten.org/?p=36091#> (22.02.2021.)
- Kotarski, K. (2014). Kapital u 21. stoljeću. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 11(1): 129-135.
- Krugman, P. (2020). Thomas Piketty Turns Marx on His Head. *The New York Times*, 8. ožujka 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/03/08/books/review/capital-and-ideology-thomas-piketty.html> (31.01.2021.)
- Kursar, T. (2020). Pojmovna povijest, neoliberalizam i ljevica. *Politička misao*, 57(3): 227-243.
- Kwak, J. (2020). The American Ideology, on the Left and the Right, that Props Up Inequality. *Washington Post*, 22. svibnja 2020. URL: https://www.washingtonpost.com/outlook/the-american-ideology-on-the-left-and-the-right-that-props-up-inequality/2020/05/22/3825b72e-987e-11ea-89fd-28fb313d1886_story.html (27.11. 2020.)
- Marx, K. (1976). *Capital: A Critique of Political Economy*. New York, NY: Penguin Books.
- Marx, K. i Engels, F. (1979a). Njemačka ideologija. U: Dragičević, A., Mikecin, V. i Nikić, M. (ur.), *Glavni radovi Marxa i Engelsa* (str. 299-343). Zagreb: Stvarnost.
- Marx, K. i Engels, F. (1979b). Predgovor za prilog kritici političke ekonomije. U: Dragičević, A., Mikecin, V. i Nikić, M. (ur.), *Glavni radovi Marxa i Engelsa* (str. 699-703). Zagreb: Stvarnost.
- Monod, J. C. (2014). Što je vođa u demokraciji? Politike karizme. Zagreb: TIM press.

- Morozov, E. (2021). Why the GameStop Affair is the Perfect Example of 'Platform Populism'. *The Guardian*, 3. veljače 2021. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2021/feb/03/gamestop-platform-populism-uber-airbnb-wework-robinhood-democracy> (03.02.2021.)
- Neumann, F. (1974). *Demokratska i autoritarna država*. Zagreb: Naprijed.
- Peck, J., Brenner, N. i Theodore, N. (2018). Actually Existing Neoliberalism. U: Cahill, D., Cooper, M., Konings, M. i Primrose, D. (ur.). *Handbook of Neoliberalism* (str. 3-15). London: Sage Publications.
- Piketty, T. (2020). *Capital and Ideology*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Piketty, T. (2014). *Kapital u dvadeset i prvom stoljeću*. Zagreb: Profil.
- Puhovski, Ž. (2020). Jednakost i nasilje: ništa ne ukazuje da je jednakost normalna. *Ideje.hr*, 21. studenoga 2020. URL: <https://ideje.hr/jednakost-i-nasilje-nista-ne-ukazuje-da-je-jednakost-normalna/> (23.03.2021.)
- Rancière, J. (2011). *Althusser's Lesson*. London: Continuum.
- Rehmann, J. (2017). Kritika ideologije s konceptualnom pozadinom teorije ideološkog. *3k: kapital, klasa, kritika*, 4(4): 23-48.
- Seymour, R. (2012). Notes on Passive Revolution. *Lenin's Tomb*, 14. lipnja 2012. URL: <http://www.leninology.co.uk/2012/07/notes-on-passive-revolution.html> (10.03.2021.)
- Sirota, D., Rock, J. i Perez, A. (2021). The New COVID-19 Relief Plan is Good but Not Good Enough. *Jacobin*, 3. studenoga 2021. URL: <https://jacobinmag.com/2021/03/covid-relief-stimulus-minimum-wage-biden-american-rescue-plan/> (12.03.2021.)
- Slobodian, Q. i Plehwe, D. (2020). Introduction. U: Slobodian, Q., Plehwe, D. i Mirowski, P. (ur.), *Nine Lives of Neoliberalism* (str. 1-17). New York, NY: Verso.
- Springer, S. (2018). No More Room in Hell: Neoliberalism as a Living Dead. U: Cahill, D., Cooper, M., Konings, M. i Primrose, D. (ur.), *The Sage Handbook of Neoliberalism* (str. 620-630). London: Sage Publications.
- Steinbaum, M. (2020). Thomas Piketty Takes on the Ideology of Inequality. *Boston Review*, 25. ožujka 2020. URL: <http://bostonreview.net/class-inequality/marshall-steinbaum-thomas-piketty-takes-ideology-inequality> (31.01.2021.)
- Thier, H. (2021). Joe Biden's COVID Relief Bill is Rightfully Bringing Back Government Handouts. *Jacobin*, 3. studenoga 2021. URL: <https://jacobinmag.com/2021/03/biden-administration-covid-relief-bill/> (11.03.2021.)
- Thomas, P. D. (2009). *The Gramscian Moment: Philosophy, Hegemony and Marxism*. Leiden: Brill.
- Wood, E. M. (1995). *Democracy Against Capitalism*. London: Oxford University Press.
- Žižek, S. (1994). Introduction: The Spectre of Ideology. U: Žižek, S. (ur.), *Mapping Ideology* (str. 1-33). New York, NY: Verso.

PIKETTY'S UNDERSTANDING OF IDEOLOGY AND THE IMPLICATIONS OF "PASSIVE REVOLUTION"

Tonči Kursar and Andrej Jelušić

Abstract

*The authors explore Piketty's notion of ideology developed in his book *Capital and Ideology* (2020). They show that he considers ideology as an autonomous force in history. The main thesis of this article is that Piketty does not have a critical political theory for the "transitional period" and is, therefore, not able to convincingly explain why the 2008 crisis of the "ideology of hypercapitalism" did not lead to the political and ideological transformation he desires (so-called "participatory socialism"). The authors argue that Gramsci's understanding of crisis and passive revolution can be helpful here. It seems that during the crisis of capitalism "transformism" (Gramsci) helps restore the basic consensus but that, at the same time, the lower and lower middle classes do not actually participate in this process of the "reorganization of the state". In fact, today these classes seem to be more motivated to participate in the practice of "platform populism" (Morozov) rather than in Piketty's project to create a deliberative "just democracy". This kind of populism seemingly seeks to democratize (but actually wants to commercialize) as many areas of human life as possible. On the other hand, there are some signs that the left, even the mainstream one, may follow the direction of what Gramsci calls (progressive) Caesarism. It is a "polemical-ideological formula" that above all requires political action to regain "minimal social homogeneity" (Monod) as a precondition for a more sustainable democracy. The authors conclude that there is still evidence that Piketty's notion of ideology is applicable in explaining contemporary politics.*

Key words: Antonio Gramsci, democracy, ideology, passive revolution, Thomas Piketty

PIKETTY'S AUFFASSUNG DER IDEOLOGIE UND DIE IMPLIKATIONEN DER „PASSIVEN REVOLUTION“

Tonči Kursar und Andrej Jelušić

Zusammenfassung

*Die Autoren untersuchen Piketty's Auffassung der Ideologie aufgrund seines Buchs *Kapital und Ideologie* (2020). Es ist ersichtlich, dass er die Ideologie als eine selbstständige Macht in der Geschichte versteht. Die grundlegende These des Artikels ist, dass es bei Piketty keine kritische politische Theorie der „Übergangsperiode“ gibt und dass er deswegen nicht überzeugend erklären kann, warum die Krise der „hypermkapitalistischen Ideologie“ seit 2008 nicht direkt in eine politische und ideologische Transformation führt, auf die er hofft (sog. „partizipativer Sozialismus“). Dies kann damit erklärt werden, wie Gramsci die Krise und die passive Revolution versteht. Es zeigt sich, dass der „Transformismus“ (Gramsci) in der Krise des Kapitalismus den Grundkonsens wiederherstellt, dass aber die Unterschicht und die untere Mittelschicht nicht allzusehr die „Reorganisation des Staates“ beeinflussen. Eigentlich sind diese Schichten heutzutage eher dazu motiviert, am „Plattform-Populismus“ (Morozov), als am Piketty's Projekt der Herstellung einer deliberativen „gerechten Demokratie“ teilzunehmen. Dieser Populismus versucht, möglichst viele Bereiche des menschlichen Handelns zu demokratisieren (eigentlich kommerzialisieren). Auf der anderen Seite bestehen Anzeichen, dass die Mainstream-Linke der Spur dessen folgt, was Gramsci (progressiver) Cäsarismus nennt. Es handelt sich um eine „polemisch-ideologische Formel“, die vor allem politischer Aktion bedarf, um eine „minimale soziale Homogenität“ (Monod) als Voraussetzung für eine nachhaltigere Demokratie erneut zu erreichen. Die Autoren zeigen, dass es doch Beweise gibt, dass Piketty's Auffassung der Ideologie in der zeitgenössischen Politik Anwendung finden kann.*

Schlüsselwörter: Antonio Gramsci, Demokratie, Ideologie, passive Revolution, Thomas Piketty